

УДК 808.26 – 541.2

С.Ф. Бут-Гусаім

АНТРАПАНІМІКОН ТРЫЛОГІІ ВОЛЬГІ ІПАТАВАЙ «ГАСПАДАРЫ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА»

У артыкуле разглядаюцца ўжытыя ў трылогіі В. Іпатавай антрапонімы, якія з’яўляюцца носбітамі каштоўнай інфармацыі аб матэрыяльнай, духоўнай культуры і светаўспрыманні беларусаў у XIII–XIV стагоддзях. У працы прааналізавана ўзаемадзеянне ў беларускім антрапаніміконе гэтага гістарычнага перыяду язычніцкага і хрысціянскага кампанентаў. Разгледжана характэрная для міфалагічнай свядомасці крэатыўная сутнасць іменавання, згодна з якой імя адыгрывае дэзідэратыўную ролю, вызначаючы істотныя рысы і лёс індывіда. Імёны персанажаў твораў В. Іпатавай прааналізаваны з пункту гледжання ступені іх сэнсавай актыўнасці. Выдзелены і ахарактарызаваны прамагаваркія, ускоснагаваркія, схаванагаваркія паэтонімы, а таксама онімы-рэмінісцэнцыі. Асабліва ўвага надавалася асэнсаванню ролі кантэксту ў раскрыцці сэнсавых і эмацыйна-экспрэсіўных магчымасцяў паэтонімаў.

Прадметам мастацкага ўзнаўлення ў раманах Вольгі Іпатавай «Залатая жрыца Ашвінаў», «Вяшчун Гедзіміна», «Альгердава дзіда» з’яўляецца адзін з самых цікавых і складаных перыядаў айчыннай гісторыі – час валадарання Міндоўга, Гедзіміна, Альгерда. Гэта эпоха імклівых зменаў, калі фарміруецца і ўмацоўваецца новае дзяржаўнае ўтварэнне – Вялікае Княства Літоўскае. Палітычныя змены суправаджаюцца сур’ёзнай трансфармацыяй светаўспрымання нашых продкаў. На нашы землі прыходзіць хрысціянская рэлігія як праваслаўнага, так і каталіцкага ўзору, і язычніцкі культ паступова перарастае ў хрысціянства. Адметнасцю мастацкага асэнсавання даўніны ў творах В. Іпатавай з’яўляецца ўзнаўленне не столькі самой гісторыі, колькі «чалавека ў віхурах яе, у паўсядзённых сутыкненнях з праблемамі свайго часу» [1, с. 98]. Ажыўляючы далёкія постаці XIII–XIV стагоддзяў, пісьменніца ўмела выкарыстоўвае вобразна-выяўленчыя магчымасці ўласных імёнаў, якія з’яўляюцца каштоўным помнікам матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў.

Імёны, прозвішчы, мянушкі, што функцыянуюць у творах, складаюць антрапанімічную прастору мастацкага тэксту. Тэрмін *антрапанімічная прастора* азначае «сукупнасць усіх антрапонімаў, якія ўжываюцца ў мове пэўнага этнасу ў пэўны гістарычны перыяд» [2, с. 131]. Пісьменнік у антрапаніміконе свайго твора па-мастацку прэзентуе рэальны свет, рэчаіснасць. Таму антрапанімічная прастора мастацкага тэксту з’яўляецца адлюстраваннем пэўнай этнамоўнай антрапанімічнай прасторы, якая аб’ектыўна склалася і існуе ў тую ці іншую гістарычную эпоху. Ствараючы антрапанімічны свет свайго твора, аўтар выбірае адпаведныя ўмовам *этаксу*: месцу, часу, этнакультурнаму рэгіёну, у якім разгортваюцца падзеі, – онімы.

Раманы В. Іпатавай цікавыя і адметныя спалучэннем свету рэальных падзей і постацяў беларускай гісторыі са светам падзей і персанажаў, народжаных уяўленнем аўтаркі. Таму ўсе зафіксаваныя ў творах антрапонімы мы можам падзяліць на дзве групы. Па-першае, гэта імёны рэальных гістарычных асобаў, па-другое, гэта прызванні персанажаў, створаных фантазіяй пісьменніцы.

В. Іпатава апавядае чытачу пра слаўнае мінулае Беларусі. Праводзячы герояў складанымі дарогамі жыцця па Германіі, Візантыі і іншых краінах, аўтарка знаёміць нас з падзеямі і фактамі сусветнай гісторыі. Таму на старонках твораў не раз называюцца імёны рэальных гістарычных дзеячаў. У антрапаніміконе раманаў можна

выдзеліць **імёны-сучаснікі**, якія адпавядаюць асноўнаму часу дзеяння цыкла твораў [3, с. 122]. Гэта найменні валадароў тагачасных дзяржаў свету (славянскіх і балцкіх князёў *Міндоўга, Войшалка, Вікінта, Таўцівіла, Вішымунта, Едывіла, Спрудэйкі, Земавіта, Гедзіміна, Альгерда, Воіна, Хведара*, княгінь *Марты, Яксы, Еўны, Вольгі, Марыі, Юліяны*, княжычаў *Рэплі, Рэпені, Кейстута, Нарыманта-Глеба, Манівіда, Міхаіла-Карыята, Яўнута, Аляксандра, Ягайлы*, князёўнаў *Марыі, Альдоны, Данмілы-Лізаветы, Біруты*, польскага караля *Казіміра* і каралевы *Ядвігі*, маскоўскіх князёў *Сімяона Гордага* і *Івана Каліты*, татара-мангольскіх ханаў *Узбека, Джанібэка, Кіпчакабея, Мункэ, Мамая, Бардзібека*, ханшы *Тайдулы*, германскага імператара *Фрыдрых II*, візантыйскага імператара *Болдуіна II*, саксонскага герцага *Генрыхы Льва*, караля франкаў *Людовіка IX*), палкаводцаў (ваяводаў *Скіргайлы, Гаштольда*), рэлігійных дзеячаў (мітрапаліта *Аляксея*, пап *Яна XXII, Інакенція IV*, епіскапа новагародскага *Феафіла*, рыжскага арцыбіскупа *Януарыя*, рыжскага біскупа *Альберта*, магістра Лівонскага Ордэна *Андрэя фон Стырлянта*, холмскага біскупа *Генрыхы*, францысканскага манаха *Бяртольда*), пісьменнікаў далёкага мінулага (*Готфрыда Вайсенбургскага, Румі, Іягана з Гільдэсгейма, Ульрыхы фон Ліхтэнштэйна*).

У XIII–XIV стагоддзях у Вялікім Княстве Літоўскім умацоўвала свае пазіцыі хрысціянская рэлігія, складаным чынам узаемадзейнічаючы з язычніцкімі культамі. Многія рэальныя гістарычныя асобы – балта-славянскія князі і члены іх сем’яў – побач са старымі, язычніцкімі, мелі і хрысціянскія імёны, што адлюстравана ў творах В. Іпатавай: *Ваверыца-Алена, Войшалк-Елісей, Мілда-Мілена-Марта, Данміла-Лізавета, Офка-Анастасія-Аўгуста, Нарымант-Глеб, Міхаіл-Карыят*. У раманах мы нярэдка знаходзім наступныя аўтарскія каментары: *Б’ём чалом твайёй міласці, каб адпусціў ты да нас старасту гарадзенскага Давыда, сына Даўмонта, хрышчанага Цімафеем, слаўнага князя іскоўскага; Сядзеў за маім сталом Карыят (хрышчаны Міхаілам). Ён, аднак, не любіў гэтага свайго імені; Але праз колькі дзесяткаў гадоў менавіта гэты круглавокі хлопчык з хітрым бляскам у наіўных вачах, якому бацька завяшчаў велікакняскі стол, ператворыцца з вялікага князя Ягайлы-Якава ў караля Польшчы Уладзіслава*.

На старонках твораў В. Іпатавай ужываецца такі складнік антрапанімічнай лексікі, як імя па бацьку. *Імя па бацьку*, або *патронім*, узыходзіць да старажытнага наймення, якім называлі чалавека па імёнах яго продкаў па мужчынскай лініі [4, с. 57]. Даследчыкі антрапанімічнай лексікі адзначаюць, што «на Беларусі імёны па бацьку на *-віч* – з’ява досыць позняя і з’явіліся яны пад уплывам рускай мовы» [5, с. 39]. Адлюстроўвае гэтую заканамернасць і літаратурна-мастацкая анамастыка. Адзінкавыя прыклады такіх антрапанімічных формаў зафіксаваны ў раманах пісьменніцы. Гэтыя антрапонімы выкарыстоўваюцца для называння прадстаўнікоў высокіх саслоўяў – князёў: галіцка-валынскага князя *Данілы Раманавіча*, віцебскага князя *Яраслава Васільевіча*, полацкага князя *Расціслава Рагвалодавіча*, маскоўскіх князёў *Дзмітрыя Іванавіча, Сімяона Іванавіча*, пінскага князя *Патрыкія Нарымонтавіча*, заслаўскага князя *Міхаіла Яўнутавіча*.

Заўважым, што многія валадары краін свету прыгадваюцца не толькі пад кананічнымі імёнамі, але і пад прызваннямі-мянушкамі: маскоўскія князі *Сімяон Горды* і *Іван Каліта*, польскі кароль *Уладзіслаў IV Кучаравы*.

Дынамізм раманаў дасягаецца ў многім за кошт рэтраспекцыі, звароту да мінулага герояў. З успамінаў персанажаў чытач адгортвае для сябе старонкі гісторыі Новагародскага княства, Візантыі, Кітая, мусульманскага свету. Таму ў склад антрапанімікону твораў уваходзяць **імёны-рэтраспекцыі**, якія належаць перыяду, што папярэднічае часу асноўнага дзеяння цыкла раманаў [3, с. 122]. Гэта імёны валадароў

сусветных дзяржаў (балцкіх і славянскіх князёў *Ізяслава, Аляксандра Неўскага, Відзімунта, Віцень*, візантыйскіх імператараў *Болдуіна I, Феафіла, Зянона, Юстыніяна, Канстанціна V*, імператрыцы *Зоі*, царыцы Егіпта *Клеапатры*), палкаводцаў (*Аляксея Страціграпула, Конрада Ліхтэнхагена, Эберхарда Вірненбурга*), творцаў-пісьменнікаў (*Міхаіла Псела*), дзеячаў сусветных рэлігій (*Ісуса Хрыста, Мухамеда, Заратуштры*), вучоных (*Арыстоцеля, Еўкліда, Льва Матэматыка*).

Імёны палітычных дзеячаў, пісьменнікаў, мысліцеляў, як адзначае В. Шур, выкарыстоўваюцца як *сродак сацыяльнай тыпізацыі*. «Яны дазваляюць надаць падзеям і фактам, што адлюстроўваюцца ў творы, рысы праўдападобнасці, мастацкай пераканальнасці» [6, с. 25].

Што да імёнаў персанажаў, створаных фантазіяй пісьменніцы, то яны адлюстроўваюць мадэлі іменавання, якія існавалі ў тагачаснай беларускай дзяржаве. В. Ніканаў пісаў: «Асабовыя імёны існуюць у грамадстве і для грамадства; яно дыктуе няўмольны выбар іх, якім бы індывідуальным ён ні з'яўляўся» [7, с. 8]. Інфарматыўнае па сваёй прыродзе ўласнае імя выступае пасведчаннем нацыянальнасці, статусу ў соцыуме, веравызнання героя. Найперш адзначым, што імёны ў старажытным грамадстве былі сацыяльна інфарматыўнымі. Так, персанажы, якія з'яўляюцца прадстаўнікамі высокіх саслоўяў (княскімі дружыннікамі, баярамі), носяць імёны-кампазіты: *Дамарат (Слаўны Пакарыцель), Сунгайла (Слаўны Абаронца), Рацібор, Дабранега, Прадслава*. У такіх імёнах адлюстравана найстаражытнейшая традыцыя *імяслаўя* – праслаўлення чалавека праз пасрэдніцтва спецыяльна створаных імёнаў. Частка баяр і княскага войска, якая прыняла хрысціянства, мае календарныя імёны (як рымска-каталіцкія, так і візантыйска-праваслаўныя іх формы), што прыйшлі да беларусаў з грэчаскай, лацінскай, старажытнаўрэйскай моў, напрыклад: *Аганій, Анфія, Яўлампія, Раман, Пракопій, Барталамей, Патрыкей, Пётра*. Каталіцкі святар мае рымска-каталіцкае хрысціянскае імя *Тама*. Праваслаўны святар носіць календарнае візантыйска-праваслаўнае імя *Міхаіл*. Жрацы-язычнікі і служкі паганскіх храмаў маюць арыскія або славянскія імёны-характарыстыкі: *Ун (Юны), Домаш, Гнеўка, Сушка, Шварна (валадарны), Галігін (светлы або люты), Корань*.

Славянскія паводле паходжання імёны прадстаўнікоў ніжэйшых саслоўяў уяўляюць сабой празванні-мянушкі, што ўтвараюцца на базе агульных назоўнікаў: назваў раслін і іх частак (*Каліна, Вярба, Бяроза, Дубіна, Лозка*), жывёл, птушак, насякомых (*Леў, Заяц, Алень, Вежша (вавёрка), Верабей, Гіль, Сава, Камар*), прадметаў побыту (*Сярмяжка*), найменняў часу з'яўлення дзіцяці на свет (*Лінец (Ліпень)*). Онімы могуць адлюстроўваць знешнасць (*Ляўшун (ляўша), Доўгаль, Гоже*) і характар чалавека (*Гневаш, Рада, Драмак*). Імёны могуць паказваць на пажаданасць або нечаканасць нараджэння дзіцяці ў сям'і (*Жадан, Нячай*). Частка прадстаўнікоў ніжэйшых саслоўяў носіць размоўна-бытавыя формы кананічных імёнаў (*Грынь, Мікола, Супрун, Янка, Аўлас, Алекса, Галляш*).

У раманах адлюстраваны тыя часы айчынай гісторыі, калі ў светапоглядзе чалавека сумяшчаліся элементы паганскай культуры продкаў з догматамі хрысціянскай веры, якая прынесла на нашы землі свой іменаслоў. Таму многія персанажы твораў прыгадваюцца пад двума імёнамі: язычніцкім і хрысціянскім. Так, магутны каваль пры нараджэнні атрымаў гаваркое ўнутрысямейнае празванне-мянушку *Таўкач*: *Раней жа мяне клікалі Таўкачом, бо надта тоўкся я ў матчыным жываце*. Пры хрышчэнні персанаж атрымлівае новае імя – *Вольжыч*. Дачка каваля Лозка прыгадвае: «*Тата мой у гонар вялікай княгіні Вольгі быў хрышчаны*». Скарбнік князя Альгерда мае хрысціянскае імя *Цімафей*, але ў час выпрабавання (пасля знікнення Альгердавай дзіды слугу маглі пакараць смерцю) герой прыгадвае сваё паганскае празванне *Сосень* і

малітвы за выратаванне ўзносіць язычніцкім богствам: *Доўга піў моцную медавуху Сосень, у хрысціянстве Цімафей, а пасля бухнуўся на калені перад божышчам Вялеса і падзякаваў за шчаслівае выратаванне ад страшнага гневу валадара.*

Героі твораў В. Іпатавай, праходзячы цяжкімі дарогамі жыцця, трапляюць у розныя краіны, сутыкаюцца з людзьмі рознах нацыянальнасцяў і культур. Вялікае Княства Літоўскае здаўна наладжвала гандлёвыя і ваенныя кантакты з іншымі народамі. Таму на тэрыторыі дзяржавы жылі іншаземцы, што адлюстравана ў раманах. Інфармацыю аб нацыянальнай прыналежнасці персанажаў-іншаземцаў нясуць іх імёны: нямецкія (*Райнер, Элізабет, Хельга, Хільда, Тарэса, Хэсен, Вульфіл, Ота, Готфрыд* і інш.), чэшскія (*Яр, Вондржых* і інш.), цюркскія (*Аварга, Кагедэй, Фаціма, Салім, Сегедэй* і інш.).

У творах В. Іпатавай па-мастацку адлюстравана архаічная мадэль свету, якая прадугледжвае тоеснасць імені і прыроды ягонага носьбіта. Нашы продкі верылі ў *крэатыўную* сутнасць іменавання. Для старажытнага чалавека імя адыгрывала *дэзыдэратыўную (пажадальную)* ролю, накрэсліваючы пэўныя ўласцівасці індывіда і прадвызначаючы яго жыццёвы шлях. *Дэзыдэратыўная* прырода імені паказана ў наступным дыялогу персанажаў рамана «Залатая жрыца Ашвінаў» – жраца Святазара і паляўнічага Жадана:

– *Уна – гэта на старадаўняй мове значыць юная, – разглядаючы дзяўчынку, задумаўся Святазар. – Імя сведчыць пра высокі лёс, які яе чакае.*

– *Хіба імя можа прадракаць лёс? – здзівіўся Жадан. – Бацькі ж даюць яго, як ім захочацца.*

– *Гэта не яны выбіраюць, а лёс. Таму на імя таксама можна адгадаць наканаванасць.*

Веданне глыбіннага сэнсу імені дазваляла старажытнаму чалавеку разгледзець сутнасць носьбіта празвання і прадбачыць будучыню. Нездарма галоўны герой рамана «Вяшчун Гедзіміна», вярхоўны язычніцкі жрэц княства Ляздзейка, «*служба таямнічага, змушаны чуйна слухаць навакольнае і лавіць знакі богстваў паўсюдна і заўсёды*», уважліва ўслухоўваецца ў імёны людзей, разгадваючы патаемны сэнс празванняў, чытаючы ў імёнах наканаванае Лёсам. Напрыклад, у аснове празвання персанажа згаданага рамана Анджэя *Госта* ляжыць найменне аднаго з важных паняццяў беларускай духоўнай традыцыі. *Госць* – чужаземец-вораг [8, с. 123]. Прадстаўнікі «чужога» свету здаўна ацэньваліся архаічнай міфалагічнай свядомасцю як увасабленне цёмных сіл, варожых, небяспечных для чалавека. Вяшчун Ляздзейка, які тонка адчуваў прысутнасць светлага або чорнага пачатку ў навакольным свеце, ужо ў імені рыцара адчуў прадвесце цёмных сіл, якія нясуць гора і смерць:

– *Хто гэта?*

– *Гэта рыцар Анджэй Гост.*

– *Анджэй Гост! Госць! Гасцявецкі! – пранеслася ў прасторы, загукала, загалёкала. Я азірнуўся. Ніхто, як заўсёды, нічога не чуў. Але ўва мне замацавалася гэтае імя, як прадвесце нейкага няшчасця, зла, нечага чорнага і няўмольнага.*

Менавіта *Гост*, улюбёны ў прыгажуню Гайну, становіцца забойцам Давыда Гарадзенскага: *У сне зарэзаў, як авечку, тым прынізіў героя, якому ў сталіцы ўжо плялі служкі вянок з дубовага лісця. Закаханая ў Давыда Гайна не можа перажыць яго смерці і, адмаўляючыся ад слоўчы зямнога жыцця, становіцца манахіняй. Гаваркое імя Госта трапна перадае сутнасць персанажа, які з’яўляецца ўвасабленнем «чужога» свету сіл цемры.*

З пункту гледжання літаратурна-мастацкай (паэтычнай) анамастыкі, многія з імёнаў персанажаў, створаных фантазіяй аўтаркі, з’яўляюцца *гаваркімі онімамі*.

Імёны эпізадычных герояў, як правіла, можна лічыць **прамагаваркімі паэтонімамі**. Такія імёны маюць празрысты сэнс, яны характарызуюць прама, непасрэдна, з'яўляючыся свайго роду ярлыкамі, этыкеткамі, якія прадвызначаюць характар успрымання і ацэнкі героя. В. Фанякова адзначае: «Гэтыя онімы падобныя да масак героя ці злачынцы ў сярэдневяковым тэатры, па якіх глядач адразу ведаў, хто перад ім» [9, с. 44]. Антрапонімы гэтага тыпу дазваляюць ярка, коратка і дакладна намаляваць цэласны вобраз.

Так, гаваркое празванне **Рацібор** трапна абмалёўвае мужа воіна, які «ўратаваў кашталяна Давыда, зяця Гедзіміна, прыняўшы стралу, што ляцела ў кашталяна, у свае грудзі». Дзякуючы мужнасці **Рацібора** былі пераможаны войскі крыжакоў пад Новагародкам.

Трапная характарыстыка юнака, у якога была закаханая князеўна Альдона і з якім яна вымушана была расстацца, змяшчаецца ў імені персанажа: **Гож і сапраўды і гожы, і разумны, але ён не сын караля Польшчы**.

Імёны галоўных герояў цыкла твораў можна аднесці да **ўскоснагаваркіх онімаў**. Паэтонімы гэтага тыпу пазбаўлены зададзенасці і прасталінейнасці прамагаваркіх онімаў. Такія антрапонімы маюць «зацемненую» ўнутраную форму, для высвятлення якой патрэбны кантэкст. Сэнс гэтых празванняў раскрываецца праз глыбокае спасціжэнне мастацкіх характараў, створаных пісьменнікам. Э.Б. Магазанік адзначаў: «Такія імёны – не шыльда, якая загадзя тлумачыць чытачу тое, з кім ён мае справу, а акампанемент, які гучыць толькі для чулага вуха. Спасцігнуўшы падтэкст такога празвання, расшыфраваўшы тайныя знакі аўтарскай характарыстыкі героя, мы ўзбагацім сваё ўспрымання мастацкага твора» [10, с. 30].

Своеасаблівым прадказальнікам лёсу язычніцкай жрыцы з'яўляецца імя **Жывена**. Сэнс імені суадносіцца са значэннем слова **жывіць** «ажыўляць, бадзёрыць; падтрымліваць, быць апорай для чаго-н.» [11, с. 201]. Дзяўчына тонка адчувае чалавека, валодаючы рэдкай здольнасцю ацяляць духоўныя і цялесныя хваробы, дораць здароўе і жыццё. Жрыца ратуе маленькага хлопчыка, бацькі якога трагічна гінуць. Яна становіцца для дзіцяці сапраўднай маці. Перажыўшы цяжкія іспыты лёсу, **Жывена** прысвячае лекарскія здольнасці і талент празорлівіцы для палёгкі становішча людзей і ўмацавання іх духу.

Асаблівасцю светаўспрымання гераіні з'яўляецца бачанне навакольнага свету як **жывога**, маючага боскі пачатак. Подых ветру, прамень сонца, крык птушкі з'яўляюцца праявамі багоў, духаў, светлых і цёмных сіл, якімі насычаны навакольны свет і якія прыносяць чалавеку дабро або няшчасце, напрыклад: **Багіня ранішняй зары Аўшра імкліва ўспарола сваім мячом пярыну аблокаў, і на першым яе ружовым слядку пацягнуліся на каменную вежу жрацы; Садзілася сонца, усё глыбей утыкаючы свае чырвоныя промні-спіцы ў зямлю. Лясун ужо колькі раз вухнуў ў гушчары, прачышчаючы шурпатае горла, каб пасля цэлую ноч галёкаць па лесе, гукаючы Балотніка ці Вадзяніка, і разам з імі качацца па махавінах. Цені ад бяроз, станчаючыся ў чарацінкі, цягнуліся па зямлі, як постаці дванаццаці сяцёр Трасцы**.

Дзейснай, **жывой** з'явай для жрыцы з'яўляецца і магутнае **Слова**: **Непамёрную сілу мае Слова! Яно спыняе кроў і наводзіць сон, авалодвае ветрам і насылае градабой, знаходзіць у нетрах клад і насылае процьму злыдняў, а таксама, бывае, выклікае нябожчыкаў. Ёсць Слова вешчае і Слова нядобрае, якое, сказанае ў пэўны час, абярнецца няшчасцем. О, як іх вучылі ў храме адчуваць ч а с д л я д з е і і д л я п р а м а ў л е н н я! Але вучылі не шкодзіць, а дапамагаць, адводзіць зло**.

Сваім нашчадкам жрыца перадае заповіт Любоўі да бліжняга, да прыроды, да роднай зямлі. Сіла такой Любоўі дае **жыццё** ўсяму навакольнаму і дапамагае перамагчы зло, гора і смерць:

– Якая ў яе [Жывены] сіла!

– Гэта не сіла, а любоў. Яна [Жывена] любіць усё – траву і вецер, усход і кожнага чалавека, які прыйшоў на зямлю.

– Нават злодзея? Гіля? Забойцу?

– Яна кажа, што ў чалавеку закладзена ўсё тое, што ёсць ва ўсім свеце. І трэба ўмець выклікаць у кожным не цёмнае, а светлае. Тады цемра адступае. І зло будзе пераможана. Зло бывае такое магутнае, што яго можна адхіліць такой жа магутнай чысцінёй.

Гаваркое імя адыгрывае немалаважную ролю ў раскрыцці ідэі адраджэння спрадвечнай здольнасці нашых продкаў бачыць душу ўсяго, што жыве ў навакольным свеце.

Імя вярхоўнага жраца храма Ашвінаў **Святазар**, утворанае на базе словазлучэння «святая зара», нясе важную сэнсавую нагрузку. Служыцелі храма пакланяюцца багіні ранішняй зары Аўшры. У храме ўвесь час гарэлі свяшчэнныя вогнішчы, даносячы да багоў памкненні і просьбы вернікаў. Жыццё жраца азорана святлом служэння багам і чалавеку. Жрацы лечылі людзей, дапамагаючы ім адчуць гармонію з навакольным светам. Маральны імператыў служыцеля свята выказваецца ў гутарках Святазара з Жывенай: *Усе жахі жыцця прыцягваюцца самім чалавекам, і ў сабе, верачы багам і **светламу** пачатку жыцця, трэба шукаць паратунку; Пільнуйся **святла**; Так, трэба рабіць сваё, настройваць душу ў лад са **светлымі** струнамі быцця, а ўсё астатняе ад цябе не залежыць.*

Адзін са шляхоў узнікнення ўскоснагаваркіх онімаў – метафарызацыя. Антрапонімы могуць утварацца лексіка-семантычным спосабам ад апелювання, метафарычныя значэнні якіх з’яўляюцца ацэнчай характарыстыкай пэўных якасцяў індывіда. Сутнасць такіх метафар – у свядомым зруху ў таксаноміі аб’ектаў. Дахрысціянскія імёны часта ўтвараліся на базе найменняў раслін і жывёл. Я. Станкевіч адзначаў **дзэйдэратыўны (нажыдавальны)** характар такіх імёнаў: «Даючы такія й падобныя імёны, бацькі імёнамі выказвалі свае зычэнні дзецяняці, зычлілі, каб сын быў дужы, як мядзведзь, тур, вол; хітры, як ліс; адважны, як арол, сакол; цвярдзі, як дуб; каб дачка была любовая, як зязюля; харошая, як ластаўка, краска, кветка» [13, с. 96]. На старонках раманаў В. Іпатавай многа паганскіх імёнаў, утвораных на базе найменняў жывых істот. Носьбіты такіх прызванняў чымсьці роднасныя тым жывёлам, птушкам і раслінам, назвы якіх сталі асновай імёнаў-мянушак. Так, адна з гераінь рамана «Залатая жрыца Ашвінаў» носіць імя **Сава**. У аснове язычніцкага імені ляжыць назва птушкі, што ў народнай свядомасці замацавалася як сімвал ведаў і мудрасці. **Сава** – птушка далучэння да душы продкаў [8, с. 44]. Нездарма такое імя належыць адной з найстарэйшых жрыц язычніцкага храма багоў-блізнят Ашвінаў, якія дапамагаюць людзям дакрануцца да таямніц іншасвету. Адна з галоўных гераінь рамана «Альгердава дзіда» мае імя **Лозка**. Аўтарка не раз падкрэслівае, што дзяўчына тонкая, гнуткая, як галінка дрэва: *Альгерд не зважаў на танклявую, яшчэ нязграбную постаць; Яна стаяла, срункая, нібы выразаная з мяккай ліпы юная Мокаш; Тонкая постаць падлетка яшчэ не надта выструнілася, нібыта яна толькі выпаўзала з шэрага кокана мятлушкі, крылцы якой, гатовыя заззяць вабна-пераліўным бляскам, пакуль яшчэ не абсохлыя, скручаныя ў патлатае ахвосце; Княжыч мог час ад часу браць у рукі запаведную дзіду, дакранаючыся да вострага ліста арэшны, нібыта адчуваць **Лозку** – яе гнуткую постаць, імклівыя рухі, светлыя вочы. На кашулі **Лозкі**, праўнучкі жрыцы **Жывены**, своеасаблівы арнамент са знакамі-абярогамі, сярод якіх – выява «святога жыццядайнага дрэва». Пра гэтае дрэва, якое ў беларускай міфапэтычнай мадэлі свету з’яўляецца сімвалам вечнага жыцця, прыгадваецца ў рамане «Залатая жрыца Ашвінаў»: *І зноў у Жывеніным сне варушыў незлічоным лісцем свяшчэнны **Дуб**, з дупла выглядала**

*празрыста-светлая, у вяночку з белых рамонкаў Ляля, а за ёю тоўпіліся русалкі, і тонкія галасы напаўнялі прастору музыкай. «Малая, кволая галінка» магутнага дрэва, каранямі якога былі князь Міндоўг і язычніцкая жрыца, **Лозка** высталяла ў цяжкіх жыццёвых выпрабаваннях. Трапіўшы ў палон, яна захавала і перадала нашчадкам любоў да радзімы, куды вяртаецца ўнук **Лозкі** – **Кужаль**. Ад продкаў Кужаль атрымлівае ў спадчыну чароўнае ўменне бачыць прыгажосць і незвычайнасць роднай зямлі, якая «спявае рознымі галасамі, гаворыць з людзьмі, трэба толькі ўмець яе слухаць».*

Уяўленні аб тоеснасці імені з названым індывідам, вера ў *крэатыўную* прыроду называння знаходзяць адлюстраванне ў звычаі набываць новае імя пры пераходзе ў іншы ўзроставы, сацыяльны статус, ва ўпэўненасці ў пераўтварэнні чалавека, які набывае новае празванне. У Візантыі, стаўшы прыёмнай дачкой коміта Нікіфара, Жывена атрымлівае такое ж імя, як і славуная беларуская асветніца, – **Ефрасіння**. Падобнае імя можна аднесці да *онімаў-рэмінісцэнцый*. Ужыванне найменняў гэтага тыпу заснавана на «перанясенні пэўных рыс асобы, названай іменем-арыгіналам, на іншы персанаж, у адносінах да якога наўмысна выкарыстоўваецца імя вобраза-«першакрыніцы» [12, с. 11]. Падобна да вялікай асветніцы, Жывена-**Ефрасіння** перапісвае кнігі, адкрывае школу пры храме, вучыць дзяцей, несучы ім святло чалавечай і Божай мудрасці: *Яна нястомна запаўняла старонку за старонкай, апісваючы спосабы лячэння. Пісала не на санскрыце – свяшчэннай мове жрацоў, а на мове стараславянскіх асветнікаў Кірылы і Мяфодзія. Баялася, што не паспее перадаць свае веды дзецям. Галоўнае, каб дзеці навучыліся адрозніваць пасылы светлых ці цёмных сілаў, каб дапамагалі яны пераадоўваць у сабе і навакольных зло і хцівасць.*

Ствараючы найменні персанажаў, В. Іпатава «затушоўвае» характарыстыку літаратурных герояў за кошт выкарыстання іншамовных лексемаў. Такія антрапонімы адносяцца да ліку *схаванагаваркіх*. Грэчаскае паводле паходжання імя героя рамана «Залатая жрыца Ашвінаў» **Агапій** у перакладзе на беларускую мову азначае «люблю» [14, с. 16]. Вясёлы вой княскай дружыны, вогнепаклоннік-язычнік Куп, страціўшы каханую **Каліну**, якая згарэла ў час варожага набегу, шукае апору ў жыцці. Куп прымае хрышчэнне на Афоне і выбірае для сябе новае імя-напамін аб страчаным каханні – **Агапій**. Дачцэ сваёй герой дае імя **Анфія** (ад. грэч «запальваць») [14, с. 55], якое нагадвае пра агонь маладога трагічнага пачуцця, што было пранесена праз усё жыццё і вылілася ў любоў да нашчадкаў (дачкі і ўнучкі), захаваўшых дух **Каліны** на зямлі: *Яму б спыніць тахканне неслухмянага сэрца, якое рванулася да маленькага ружовага камячка плоці, з якога, як рассыпаныя на схіле браткі, глядзяць неўміручыя вочы ягонага кахання, якое, аказваецца, ніколі ў ім не памірала. Святло любові, закладзенае ў імені, азарыла лёс хрысціянкі **Агапія**, які прысвяціў сваё жыццё служэнню новагародскай дзяржаве і абароне суайчыннікаў. У апошніх словах Агапія, звернутых да ўнучкі Жывены, гучыць завет любіць радзіму: «Табе адно магу завяшчаць: **любі** нашу зямлю, аддай ёй лепшыя сілы душы». Завет любові да айчыны і землякоў быў здзейснены **Жывенай** і яе нашчадкамі: **Раціборам, Гайнай, Лозкай і Кужалем**.*

Унутранае і знешняе хараство адной з галоўных гераінь рамана «Вяшчун Гедзіміна» **Гайны** перадае гаваркое імя, якое на мове арыяў азначае «светлая». Асляпляльная прыгажосць дзяўчыны, якую нездарма вяшчун Ляздзейка параўноўвае з Ляляй, багіняй кахання, не пакідае абыякавымі многіх мужчын. Сын маршалка Дамарат ідзе на злачынства дзеля таго, каб ажаніцца з прыгажуняй. Ад бабулі, язычніцкай жрыцы і празорлівіцы Жывены, атрымлівае Гайна імкненне спасцігнуць таямніцы Сусвету і людской прыроды. Ляздзейка адчувае ў гэтай дзяўчыне «*нешта невымоўна мудрае, нібыта ёй тысяча гадоў, і яна толькі гуляе ў нявіннасць, а сама ведае тое, да*

чаго просты смяротны не даўмеецца за ўсё жыццё». Унутраная прыгажосць дзяўчыны праявілася ў пачуцці да Давыда Гарадзенскага, пасля гвалтоўнай смерці якога Гайна становіцца манахіняй: *Радасць і любоў – вось чым адорвае чалавек усё навакольнае, вось чаго хочучь ад яго багі і што недаступнае чорнай сіле. А каб атрымаць радасць у служэнні багам (ці, як выбрала Гайна, хрысціянскаму богу), трэба мець шмат духоўных сіл. Але ж чалавек прыйшоў у гэты свет менавіта для таго, каб каханнем і гарачай верай мяняць свет. Духоўную прыгажосць гераіні, якая праз цяжкія выпрабаванні Лёсу пранесла **святло** любові, перадае гаваркое імя.*

Жыццёвы шлях аднаго з персанажаў рамана «Вяшчун Гедзіміна» быў накрэслены гаваркім найменнем **Шварна**. Гэта празванне аднаго з язычніцкіх жрацоў, які супернічае за ўладу з вешчуном Ляздейкам: **Шварна**, чыё імя нездарма значыла на старой мове, што была ў самых старажытных храмах Ашвінаў, «валадарны» альбо «непахісны», кідаў мне [Ляздзейку] выклік не проста так. Яго падтрымліваюць віленскія жрацы, незадаволеныя нашэсцем новагародцаў і трокаўцаў. Праз подкуп вернікаў, улагоджванне членаў княскай сям'і, інтрыгі, падман Шварна дасягае сваёй мэты, атрымліваючы пасаду вярхоўнага жраца: **Шварну** хацелася быць вярхоўным уладаром язычнікаў, і яму абяцалі падтрымку з княжага двара. Пакараны толькі няволяй і пашкадаваны мной, **Шварна** ўсё ж выплыў – якраз ён і стаў вярхоўным жрацом пасля мяне. І нарэшце наступіў дзень, калі я зразумеў, што чалавек, з якога я злітаваўся і не пакараў яго смерцю, узяў верх нада мной і цяпер мне трэба альбо змагацца, альбо схіліцца перад ім.

У рамана В. Іпатавай выкарыстаны прыём актуалізацыі ўнутранай формы імені рэальнай гістарычнай асобы. Так, гаваркім з'яўляецца дэзыдэратыўнае імя князя **Ягайлы**: *Юльяна назвала першынца мясцовым імем – Ягайла. Даўнім было яно тут, і жрацы тлумачылі яго то як «жывы, палкі», то, найчасцей, як «усясветна слаўны».* Казалі, што ідзе гэтае імя ад продкаў-арыяў, чые храмы-свацілішчы захаваліся дасюль на ўсім Княстве. Імя сапраўды прадвызначыла лёс хітрага, разумнага валадара. Менавіта **Ягайлу** перадае Альгерд дзёду як сімвал сілы, велічы і магутнасці князя. Праз палітычныя кампрамісы, пагадненні з татараманголамі і нават злачынствы (забойствы і паланенне дзядзькоў і братоў) амбітны малодшы сын Альгерда становіцца князем літоўскім і каралём польскім, заснавальнікам сусветна вядомай дынастыі **Ягелонаў**.

Як бачым, удалае спалучэнне ў раманах Вольгі Іпатавай скрупулёзнага і праўдзівага адлюстравання рэальнага гістарычнага матэрыялу з рамантычным і міфалагічным асэнсаваннем гісторыі дасягаецца за кошт тонкага выкарыстання культурна-гістарычнага зместу антрапонімаў. Насычаныя сэнсавымі адценнямі імёны з'яўляюцца адным з найважнейшых сродкаў стварэння каларыту даўніны, спосабам характарыстыкі светаўспрымання нашых продкаў.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Шынкарэнка, В. Нястомных пошукаў дарога : Праблемы паэтыкі сучаснай беларускай гістарычнай прозы / В. Шынкарэнка. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 298 с.
2. Хрышчановіч, Л. «Па імені і жыццё» : антрапанімічная прастора беларускай народнай казкі / Л. Хрышчановіч // Роднае слова. – 1999. – № 5–6. – С. 131–139.
3. Петрачкова, І.М. Жанраўтваральная роля онімаў у гістарычных аповесцях К. Тарасава / І.М. Петрачкова // Известия Гомель. гос. ун-та. – 2002. – № 1 (10). – С. 122–124.
4. Мезенка, Г.М. Беларуская анамастыка : навуч. дапам. для студ. ун-таў / Г.М. Мезенка. – Мінск : Выш. школа, 1997. – 119 с.
5. Старавойтава, Н.П. Гісторыя і сучаснасць беларускага слоўнага этыкету / Н.П. Старавойтава // Роднае слова. – 2006. – № 6. – С. 39–42.

6. Шур, В. Онiмы ў творах Якуба Коласа : Паказчыкі i актуалізатары дадатковых адценняў значэння / В. Шур // Роднае слова. – 2006. – № 6. – С. 23–26.
7. Никонов, В.А. Личное имя – социальный знак / В.А. Никонов // Советская этнография. – 1967. – № 5. – С. 157–168.
8. Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / С. Санько [i інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2- выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.
9. Фонякова, О.И. Имя собственное в художественном тексте / О.И. Фонякова. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1990. – 104 с.
10. Магазаник, Э.Б. Ономапoeтика, или «Говорящие имена» в литературе / Э.Б. Магазаник. – Ташкент : Фан, 1978. – 148 с.
11. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / І.М. Бунчук [i інш.] ; пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1996. – 784 с.
12. Петрачкова, И.М. Значимость имени собственного в художественном тексте (на материале современной русской прозы) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10. 02. 02 / И.М. Петрачкова ; Бел. гос. ун-т. – Минск, 2003. – 21 с.
13. Станкевіч, Я. Хрышчоныя ймёны вялікалітоўскія (беларускія) / Я. Станкевіч // Спадчына. – 1992. – № 6. – С. 96–101.
14. Русские имена в исторических лицах и народных праздниках, пословицах и приметах / сост. Н.И. Решетников. – М. : Наука, 2002. – 464 с.

But-Gusaim S.F. Anthroponimikon of the trilogy by Olga Ipatova «The Lords of the Great Kingdom»

The article views the anthroponims, used in Olga Ipatova's trilogy, which contain important information about material and spiritual culture of the Belorussians in the XIII-XIV centuries. The work analyses interaction of the pagan and the Christian components in the Belorussian anthroponimikon of that period of time.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 4.09.2009